

CUPRINS

Introducere	11
Abrevieri și simboluri	17
A	21
ACUM, AMU, ACUȘI	30
ADEVĂR	35
ADICĂ	37
ADINS	40
AL	43
ALDE	52
ALT FEL vs ALTFEL	56
ALT(UL)	60
ALTMINTERI	67
AMAR	70
ANUME	72
APOI	74
APROAPE	77
ARGINT	81
ASEMENEA	82
ASTA	85
ASTFEL	91
ASUPRA	93
AȘA	96
AȘADAR	101
ATARE	103
ATĂT(A) DE	105
AU	108
BIET	110
BINE	113
BUCATĂ	115
CA (ȘI)	117
CAM	124
CAP	129

CARE	132
CAUZĂ	134
CĂ	137
CĂCI	141
CĂTRE	143
CÂND	145
CÂT, CÂTE	148
CE	154
CEEA CE	160
CEL	163
CELĂLALT	173
CEVA	176
CHIAR	180
CHIP, CHIPURILE	184
CI	186
CICĂ	189
CINE	192
CINSTE	194
CONTRA	196
CU	199
CUM	202
CUMSECADE vs CUM SE CADE	207
CUTARE	209
DA	211
DACĂ	214
DAR	217
DARĂMITE	222
DATORITĂ	224
DÂNSUL	226
DE	228
DE A, DE-A	248
DEASUPRA	254
DECÂT	257
DECI	261
DESTUL	263
DEȘI	266
DIMPOTRIVĂ	268
DIN	269
DINTRE	273
DOAR	276
DOMN	281

DRAG	284
DREPT	286
DULCE	290
DULCEAȚĂ	294
DUPĂ	296
E	299
FAPT	302
FĂRĂ	305
FIE	307
FIINDCĂ	310
FIRE	311
FOARTE	313
FOST	316
GRAȚIE	320
GREU	321
HAI(DE)	323
HALAL	325
IA vs EA	327
IANUARIE	329
IATĂ	331
(ÎM)POTRIVĂ vs (ÎM)POTRIVA	334
ÎMPREJUR(UL)	336
ÎNAINTE(A)	339
ÎNDE	342
ÎNSĂ	344
ÎNSUL	347
ÎNSUȘI	348
ÎNTĂI	353
ÎNTRE	356
ÎNTRU	358
ÎNTRUNA vs ÎNTR-UNA	360
ÎNVĂȚĂTOARE	362
LA	363
LUI	368
LUNI	373
MAI	375
MASĂ	381
MAXIM(UM)	383
MĂCAR	384
MIE	388
MIȘEL	390

MULȚI	391
MULȚUMITĂ	395
MUSAI	397
NA	400
NĂSCUT	402
NEAPĂRAT	405
NECUM	408
NEGREȘIT	411
NESPUS	413
NEȘTINE	416
NICI	417
NICIUN(UL) vs NICI UN(UL)	420
NIMIC	421
NISCAI(VA)	424
NIȘTE	427
NOUĂ	430
NU	432
NUMAI vs NU MAI	436
NUME	439
O	441
OARE	447
ORI, OARĂ, OR	449
PARCĂ	453
PASĂMITE	455
PĂI	457
PÂNĂ	460
PE	463
PENTRU	472
PESEMNE	474
POATE	476
POFTIM	481
POPĂ	483
POTRIVIT	486
PREA	488
SAU	490
SĂ	493
SIGUR	499
SINE	501
SORĂ	503
SUPER	506
SUS	508

ȘI	510
TATĂ	517
TIMP	519
TOT	523
TREABĂ	527
UITE	529
UNDE	532
VAL	537
VARĂ	539
VREUN(UL), VREO	541
ZĂU vs ZEU	544
ZI	546
Sigle bibliografice	549
Surse istorice	552
Surse dialectale	557

INTRODUCERE

1. De ce un *Dicționar de interpretări gramaticale* și ce cuprinde acesta?

Cartea *Dicționar de interpretări gramaticale. Cuvinte mici, dificultăți mari* a fost gândită în continuarea GBLR (*Gramatica de bază a limbii române*, 2010, 2016) și a GLRG (*Gramatica limbii române pentru gimnaziu*, 2019), propunându-și să inventarieze, să descrie și să „rezolve” dificultățile gramaticale de analiză și de interpretare ale cuvintelor limbii române. La întrebări frecvente precum: „locuțiune sau grup analizabil?”, „adverb sau substantiv?”, „prepoziție sau adverb?”, „prepoziție sau conjuncție?”, „relativ sau conjuncție?”, „adjectiv pronominal sau adjectiv propriu-zis?”, „conector sintactic sau pragmatic?” etc., încercăm să propunem, acolo unde există argumente certe, „decizii” univoce și, dimpotrivă, să semnalăm, pentru situațiile ambigue, dificultăți de încadrare gramaticală sau chiar cazuri cu soluții multiple. Cărțile anterioare (GBLR și GLRG), limitate ca număr de pagini, nu puteau să trateze comportamentul de detaliu al fiecărui cuvânt cu gramatică aparte/specială și, sub acest aspect, cartea este o continuare și o detaliere a celor două lucrări anterioare.

Punctul de plecare l-au constituit cuvintele „mici”¹, cu un corp fonetic foarte redus (adesea monosilabice), clasa strângând, în mare, prepoziții, conjuncții, interjecții și unități funcționale precum: *a, al, ca, cam, că, cel, ci, dar, de, deci, e, fie, la, lui, ori, pe, sau, să, și* etc., cuvinte încărcate de mare ambiguitate, dificil sau chiar imposibil de încadrat, în afara unui context dat, într-o anumite clasă lexico-gramaticală. Specială pentru aceste cuvinte este asocierea de valori lexicale și funcționale (vezi *a, de, la, pe*), de valori funcționale morfologice și sintactice (*a* este marcă morfologică, dar și marcă sintactică; *de* este și element lexical, și element funcțional, cu funcționare morfologică și sintactică; *să* este și marcă morfologică, dar și marcă sintactică etc.). Special este și amestecul de clase lexico-gramaticale (*de* prepozițional vs conjuncțional), de valori circumstanțiale și necircumstanțiale (vezi *că* și *să*, conjuncții circumstanțiale și complementizatori), de unde și imposibilitatea de a le separa în afara unui context dat, iar, teoretic, imposibilitatea de a examina numai sintaxa sau numai morfologia formelor.

Am înțeles însă repede că inventarul de cuvinte cu probleme speciale de analiză este mult mai mare, ceea ce ne-a făcut să lărgim investigația la multe alte

¹ Vezi o lucrare similară ca titlu, dar diferită ca organizare și concepere: Ronald P. Leow, Héctor Campos, Donna Lardiere (ed.), *Little Words. Their History, Phonology, Syntax, Semantics, Pragmatics, and Acquisition*, Washington, Georgetown University Press, 2009.

forme, semnificative din diverse puncte de vedere: fie prezintă un tip special de neregularitate flexionară și un tip special de încercare de regularizare a paradigmei; fie reprezintă un anumit tip de gramaticalizare și/sau de pragmaticalizare, oferind un exemplu special de evoluție istorică; fie oferă un tip special de omonimie; fie prezintă funcționări multiple, cu alunecări de la o clasă lexico-gramaticală la alta sau alunecări dinspre gramatical spre stilistic și pragmatic etc. În urma investigației făcute, s-a ajuns la un inventar de 165 de termeni, reprezentând diverse clase lexico-gramaticale, dintre care lipsește verbul.

Din absența titlurilor destinate verbului nu trebuie înțeles că verbul este clasa fără dificultăți, ci, dimpotrivă, ridică dificultăți numeroase, dar, adesea, diferite ca mod de manifestare. De exemplu, în raport cu clasa substantivelor omonime, în cazul cărora dezambiguizarea se realizează adesea morfologic, prin diversificarea lexicală a diferitelor forme flexionare (*timpuri vs timpuri; curenți vs curenți; coade vs cozi; bucate vs bucăți; capete vs capi vs capuri etc.*), în cazul verbului, dezambiguizarea se realizează predominant sintactic, prin grilele sintactice diferite asociate fiecărui omonim. Este și motivul pentru care vom acorda verbului o lucrare separată.

Totuși, printre formele analizate sunt incluse și câteva verbe, atunci când forma verbală apare ca făcând parte dintr-o serie omonimică mai largă (vezi, de exemplu, AU_I verbal vs AU_{II} interjecțional vs AU_{III} particulă interogativă vs AU_{IV} conjuncție; FIE_I verbal vs FIE_{II} conjuncțional vs FIE_{III} substantival; $POATE_I$ verbal vs $POATE_{II}$ adverbial etc.).

- În ceea ce privește cadrul teoretic, *Dicționarul* reflectă nivelul din GBLR 2016, folosind conceptele, terminologia și descrierea prezentate în această lucrare.

- În concluzie, *Dicționarul de interpretări gramaticale* are în vedere cuvinte și forme cu gramatică *aparte / specială / diferită* de a cuvintelor prototipice, termeni încărcăți ei înșiși de mare ambiguitate. Categoriile greu de integrat gramatical, categoriile plurifuncționale, categoriile marginale ca *uz*, categoriile interferente ca *valoare*, situații „ieșite din rând”, tipuri diverse de neregularități și de conversiuni, situații aflate încă în dezbaterile gramaticienilor – sunt numai câteva aspecte pe care cartea le prezintă și pe care încearcă să le soluționeze.

2. Inventar de termeni

Cei 165 de termeni „acoperă” cuvinte din numeroase clase gramaticale, cu observația că fiecare cuvânt-titlu este selectat pentru trăsăturile **speciale** de flexiune sau de *uz* pe care le prezintă, pentru alunecările de sens și de clasă, pentru numeroasele cazuri de omonimie în care se angajează, pentru dificultăți de identificare și de caracterizare pe care le ridică. În mare, cuvintele-titlu aparțin următoarelor clase:

- **substantive**, dintre care se disting: substantive invariabile (*invățătoare, nume*), defectivă (*singularia tantum*), masive cu formă de singular (*argint*) sau de plural (*bucate*), abstracte (*dulceață, cinste*), flexibile cu variație de plural (*dulceți – dulcefuri*),

cu omonimii parțiale sau totale, substantive neregulate (*cap – capete, tată – tata/ tatăl, soră – surori*), substantive cu flexiune „ieșită din rând” (numele lunilor anului, numele zilelor săptămânii), animate personale (*popă*), relaționale nume de rudenie (*soră, tată*), generice (*chip, fapt, treabă*) etc.;

- **elemente funcționale** legate de clasa numelui (*lui, al*);

- **adverbe**, dintre care au tratament aparte adverbele clitice, cu valori multiple, adesea interferente, focalizatoare, restrictive, comparative, graduale, aspectuale, de intensitate, adverbe cu conversiune incompletă (*vară, luni*), adverbe devenite mărci gramaticale și/sau pragmatice, adverbe modalizatoare de certitudine (*musai, neapărat, negreșit, sigur*) și de incertitudine (*poate, parcă*), evidențiale (*chipurile, cică, darămite, pasămite*) etc.;

- **adjective**, dintre care au situație specială cele invariabile (*cumsecade, astfel, altfel*), cele din clasa a treia, de tip afectiv (*amar, biet, drag, dulce, mișel*) sau deictic-temporal (*fast*), adjective cuantificatoare, adjective cumulând trăsături din mai multe clase (vezi *mulți*) etc.;

- **pronume**, dintre care cu utilizări speciale sunt relativele (*care, cine, ce, ceea ce*), intensificatorii (*însuși*), cuantificatorii (*mulți, destui, nimic, nimeni*), profrazele (*asta, ceea ce*), pronumele considerate individualizante pentru română (*a pronominal, al, cel, dănsul, îns(u), însuși*), altele cu uz marginal (*alde, atare, cutare, niscăiva*) etc.;

- **prepoziții** de diverse feluri: lexicale, semilexicale, funcționale, specializate pentru o unică valoare gramaticală, sau polifuncționale, cu valori multiple, prepoziții cu regim de dativ și de genitiv, prepoziții cu distribuție specială (*cu, fără, până, pentru*), cuvinte cu încadrare nesigură (prepoziție sau conjuncție; vezi *de, până*) etc.;

- **conjuncții** cu valori diferite: coordonatoare, subordonatoare – de tip complementizator (*că, să, de*) sau circumstanțial (*dacă, de, fiindcă, (de) parcă, că, să*) –, locuțiuni conjuncționale, cuvinte cu încadrare incertă (conjuncție sau adverb; vezi *deci, însă, așadar*) etc.;

- **interjecții**, cu ambiguitatea lor funcțională, precum: *au, hai, halal, ia, iată/iacă, na, o, păi, uite, vai, zău*.

3. Despre organizarea materialului

- Organizarea materialului se face sub forma articolelor alfabetice de dicționar (vezi, sub litera A, titlurile: A, ACUM/AMU/ACUȘI, ADEVĂR, ADICĂ, ADINS, AL, ALDE, ALT(UL), ALTFEL, ALTMINTERI, AMAR, ANUME, APOI, APROAPE, ARGINT, ASEMENEA, ASTA, ASTFEL, ASUPRA, AȘA, AȘADAR, ATARE, ATĂT, AU).

- Fiecare titlu este urmat de un **chenar**, în care sunt sintetizate aspectele pentru care forma este considerată ca „specială”/ „aparte”/ „diferită” și, ca atare, este supusă investigației. Spre exemplu, în cazul unei forme precum A, se semnalează polifuncționalitatea și ambiguitatea, precum și obiectivul de dezambiguizare; se atrage atenția asupra tipurilor și a proceselor de gramaticalizare din care a rezultat

forma analizată. În cazul unei forme ca *APROAPE*, se subliniază polifuncționalitatea și alunecarea de la o semnificație la alta și, implicit, de la o clasă lexico-semantică la alta; în cazul unei forme precum *CAP*, se relevă intervenția unor mecanisme specifice limbii române pentru diversificarea sensurilor și alunecarea între sensuri etc. Pentru titluri precum: *ALT FEL VS ALTFEL*, *NUMAI VS NU MAI*, se indică rolul fenomenului de compunere în alunecarea de la o clasă la alta. Pentru titluri precum *APOI*, *PĂI*, se insistă asupra proceselor de pragmaticalizare, care înseamnă diversificarea a două unități și asocierea cu valori pragmatice și textuale speciale etc.

- În cazul funcționărilor multiple, dezambiguizarea se realizează prin indici. Rar, indicii au forma cifrelor romane (tipul *AU_I* vs *AU_{II}* vs *AU_{III}* vs *AU_{IV}*), primele două indicând omonime fără nicio legătură semantică între ele și diferențiate total ca etimologie (vezi *au*, utilizare verbală ca verb de posesie, vs *au*, cu valoare interjecțională), iar ultimele două (*au* din româna veche având rol de particulă interogativă vs *au* din româna veche având rol de conjuncție disjunctivă) cu rol de omonime totale, căci, în ciuda etimonului lor latinesc comun, s-a făcut „ruptura” totală de sens și de clasă lexico-gramaticală. Mai des, indicii au forma cifrelor arabe (tipul *AMAR₁* vs *AMAR₂* vs *AMAR₃* vs *AMAR₄*; *DREPT₁* vs *DREPT₂* vs *DREPT₃* vs *DREPT₄*), specificând utilizări cu același etimon și cu legătură semantică între forme, diferențele de sens și de clasă lexico-gramaticală fiind determinate contextual.

- Cu alt corp de literă și cu includere sub sigla **i** se introduc în text **notele istorice**. Informația istorică ocupă un rol important în această carte. Ea include atât trăsăturile comune între cele două faze de limbă (modernă vs veche), cât mai ales diferențele de tratament, precum: omonime care funcționau în limba veche, dar au ieșit total din uzul actual; sensuri și utilizări mult mai bogate și mai diversificate în limba veche față de cea modernă sau, invers, situații de îmbogățire și de diversificare a utilizărilor în trecerea de la româna veche la cea modernă. Nu o dată, se subliniază cum forme și omonime ieșite din uzul limbii standard se conservă în arii dialectale izolate, graiurile fiind adevărate depozitare ale arhaismelor de tot felul.

- Fiecare articol în parte are aspect monografic, cuprinzând mai întâi descrierea formei pentru statutul ei din româna actuală și numai după aceea o descriere a comportamentului istoric. Partea de română actuală și cea de prezentare istorică se succedă, fiecare utilizare modernă fiind completată cu date istorice, acolo unde asemenea informații sunt semnificative.

- Pentru româna actuală, exemplele sunt create de autori; numai rar, în cazul utilizărilor mai speciale, dialectale și de limbă vorbită, se indică și sursa exemplului moderne (materiale folclorice și dialectale, dicționare, internet, corpusul CoRoLa, alte corpusuri, beletristică; exemplele preluate sunt transpuse în conformitate cu ortografia actuală, reflectată de DOOM²). Dimpotrivă, pentru limba veche, exemplele sunt preluate din **Corpusul de texte vechi**, folosit pentru descrierea sintactică a limbii române vechi cuprinsă în SLRV 2019. Inventarul de texte vechi și siglele respective apar la finalul cărții.

- Fiecare articol se încheie cu o **Bibliografie**, unde se includ trimiterile bibliografice cu raportare specială la articolul examinat (cele mai multe sunt studii speciale despre cuvântul-titlu, toate citate în cadrul articolului). În finalul cărții se adaugă o **Listă de sigle**, cuprinzând titlurile repetitive pentru mai multe articole.

- Pentru a asigura corelările între articolele apropiate tematic, se fac trimiteri de la un articol la altul, utilizându-se formula de trimitere „vezi CE”, „vezi ALTMINTERI” etc.

- Autorul fiecărui articol este precizat la final, între paranteze.

4. Drept concluzii

În ciuda faptului că predominantă, în această carte, este perspectiva de detaliu, ca efect al descrierilor amănunțite ale fiecărui cuvânt analizat, există și o mare deschidere spre generalitate, oferită de numeroase aspecte repetitive, care permit extragerea unor trăsături generale ale românei. Mecanisme gramaticale de diferențiere lexicală (variante flexionare libere transformate în lexeme diferite, cu omonimie parțială), mecanisme de gramaticalizare și de pragmaticalizare proprii românei, mecanisme de dezambiguizare, tipologie a variației gramaticale, particularități comune unor (sub)clase, precum clasa focalizatorilor și a cliticelor adverbiale, subclasa numelor de rudenie, a zilelor săptămânii, a lunilor anului etc. sunt numai câteva dintre aspectele de generalitate oferite de această carte. Întrepătrunderea lexic – morfologie – sintaxă – pragmatilistică în funcționarea formelor, cu diversificarea valorilor și alunecarea de la o valoare la alta, este un alt aspect de generalitate pe care cartea îl subliniază.

Conținând o descriere a cuvintelor cu gramatică specială / aparte / diferită / cu dificultăți de interpretare, cartea asigură completarea cunoștințelor esențiale despre structura și funcționarea limbii române. Ușor de utilizat, grație organizării în forma articolelor de dicționar, accesibilă ca informație și ca terminologie, originală ca noutate de prezentare, *Dicționarul de interpretări gramaticale* este o carte utilă, care va fi pe gustul a numeroși cititori, români și străini, dornici să aprofundeze studiul gramaticii limbii române.

În final, adresez calde mulțumiri doamnei Ioana Vintilă-Rădulescu, referentul cărții, pentru lectura atentă și pentru multele observații trimise autorilor, care, în esență, au servit la îmbogățirea și îmbunătățirea formei finale a textului.